

Eserleri. Telif: *el-Edebü'l-Mağribî* (Beyrut 1960, 1969, Muhammed Sâdik Afîfî ile birlikte; Fas'ın bağımsızlığından sonra devlet radyosunda beş yıl süreyle yaptığı konuşmaların Mısırlı araştırmacı M. Sâdik Afîfî tarafından başına bir ön-söz ve giriş ilâvesiyle yapılan neşridir); *Muḥâḍarât fî târîhi't-teşrî'i'l-İslâmî* (Tıtvân 1961); *Naẓra 'alâ İbn Zeydûn fî şî'rihi* (Tıtvân 1975); *Târîhu Sebte* (Dârülbeyzâ 1402/1982); *el-Vâfi bi'l-edebi'l-'Arabi fî'l-Mağribi'l-Akşâ* (I-III, Dârülbeyzâ 1402-1404/1982-1984, 1988; *el-Edebü'l-Mağribî*'ye 1960'tan itibaren Rabat ve Fas Edebiyat fakültelerinde verdiği konferansların ve radyo konuşmalarının eklenmesiyle meydana gelmiştir); *Târîhiyyât: Dirâsât ve ta'rib ve taḥkîk*.

Neşir: İbnü'l-Ahmer, *Müstevda'u'l-'alâme ve müstebdi'u'l-'allâme* (Rabat 1933; Tıtvân 1964, Muhammed et-Türkî et-Tûnisî ile birlikte); Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-'icâz* (I-II, Tıtvân 1950); İbn İzârî el-Merrâküşi, *el-Beyânü'l-muğrib fî'l-ḥiṣârî aḥbârî mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (Muvahhidîn kısmı, Tıtvân 1963); "Bülğatü'l-ümniyye maḥṣadü'l-lebîb fî men kâne bi-Sebte fî'd-devleti'l-Merîniyye min müderrisin ve üstâzin ve ṭabîb" (*Mecelletü Tıtvân*, IX [1964], s. 172-192; 820'den [1417] sonra vefat eden ve kimliği bilinmeyen bir yazara aittir); İbn Abdürabbih, *Şî'ru İbn 'Abdirabbih* (Dârülbeyzâ 1398/1978); Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz* (Rabat 1978, Saîd Ahmed A'râb ile birlikte); Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım el-Ensârî, *İḥtişârü'l-aḥbâr 'ammâ kâne bi-sağri Sebte min seniyyi'l-âşâr* (Rabat 1980); *Divânü'l-emîr Ebî'r-Rebî' Süleymân b. 'Abdillâh el-Muvaḥḥid* (Tıtvân, ts., Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Muhammed b. Abbas el-Kabbâc ve Saîd Ahmed A'râb ile birlikte).

Tercüme: Farsça'dan Arapça'ya: Gerdîzî, *Zeynü'l-aḥbâr* (Fas 1972); Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Maḳâle* (Rabat 1403/1982); Ömer Hayyâm, "Rubâ'îyyât" (*Mecelletü'l-Menâhil*, XXII, Rabat 1982, s. 33-63). Türkçe'den Arapça'ya: Ahmed Refik (Altınay), *Qışṣatü Qabaḳcı Muṣṭafâ* (1375/1955, baskı yeri yok); "Mine'l-edebi't-Türkî nemâzic min şî'ri 'Abdilhâk Ḥâmid" (*Mecelletü'l-Menâhil*, XXXIV [Rabat 1986], s. 23-35).

BİBLİYOGRAFYA :

Cirârî, *et-Te'lif ve nehḍatühü bi'l-Mağrib fî'l-karni'l-'işrin min 1900 ilâ 1972*, Rabat 1406/1985, s. 107-108; İdrîs b. Mâhî el-Kaytûnî, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 55;

Eyyâm dirâsiyye ḥavle'l-'allâme Muḥammed b. Tâvî et-Tıtvânî, Tıtvân 1998; Zâhiye Eflây, "Cüḥdül-'allâme Muḥammed b. et-Tıtvânî fî ḥidmeti't-türâş", *et-Târîhu'l-'Arabi*, XXXIX (2007), s. 91-106; Abdülkâdir el-Gâfî el-Harrâz, "İbn Tâvî et-Tıtvânî, Muḥammed", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1415/1995, VII, 2249-2251; "Muḥammed b. Tâvî et-Tıtvânî", *Mu'cemü'l-Bâbiṭin li-şu'a-râ'î'l-'Arabiyye fî'l-karneyni't-tâsi' 'aşer ve'l-'işrin*, http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=6137 (31.07.2014); Abdülvâhid el-Murâbit, *el-Menhecû'l-târîhi fî'n-naḳdi'l-Mağribi'l-ḥadiş: Nümûzecü "el-Vâfi bi'l-edebi'l-'Arabi fî'l-Mağribi'l-akşâ" li-Muḥammed b. Tâvî*, <http://www.doroob.com/archives/?p=34809> (31.07.2014).

ALİ BENLİ

İBN TUVEYRÜLCENNE

(ابن طوير الجنة)

et-Tâlib Ahmed b. Tuveyrilcenne
b. Abdillâh b. Ahmed Sâim el-Hâcî
el-Vâdânî et-Tiştî es-Sahrâvî
(ö. 1265/1849)

Moritanyalı âlim ve tarihçi.

İdülhâc kabilesine mensuptur. Fas'ın Ağmât şehrinden gelen atalarının kurduğu, Şinkit bölgesinde Sahrâ ticaretinin önemli bir güzergâhı, ilim ve kültür merkezi olan Vâdân'da 1201 (1787) yılında doğdu ve orada yetişti. İlk eğitimini babasından ve anne tarafından dedesi Sîdî el-Hâdî'den aldı, Kur'an'ı ezberledi. Ebû Zeyd el-Ahdarî'nin *el-Muḥtaşar*, İbn Âşîr'in *el-Mürşidü'l-mu'în* adlı ilmi-hallerini ve diğer bazı temel metinleri ezberledi. Geleneksel medrese tahsilini, amcasının oğulları Ahmed Sâlim b. İmâm el-Hâcî el-Vâdânî ve Sâlik b. İmâm el-Hâcî el-Vâdânî ile Muhammezen Fâl b. Embârkî eş-Şimşevî gibi âlimlerin yanında tamamladı. Daha sonra öğrenimini ilerletmek için Moritanya'nın orta bölgesinde Sîdî Abdullah b. Hâc İbrâhim el-Alevî eş-Şinkitî'nin Ticikce'deki medresesine giderek aralıksız yirmi iki yıl boyunca İslâmî ilimler, dil ve edebiyat, kelâm okudu, tasavvuf terbiyesi aldı; hocasının önde gelen birkaç talebesinden biri oldu. Ayrıca Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah et-Tevrîni vasıtasıyla Şazelîyye tarikatına intisap etti. Ardından yetkin bir âlim olarak Vâdân'a döndü ve kendi medresesini (mahdara) kurdu. 1829-1834 yılları arasında çıktığı hac yolculuğu sırasında Merakeş, Ağmât, Fas, İskenderiye, Kahire, Mekke, Medine, Trablusgarp, Sefâkus, Kayrevan, Tunus, Cezayir, Bîcâye ve Tanca gibi önemli merkezlerle uğrayarak ilim, edebiyat ve siyaset alanında önde gelen şahsiyetlerle tanıştı ve bilgi alışverişinde bulundu. 1831'de Cezayir'e uğradığında

kendisinden faydalanmak isteyen Fransız sömürge yöneticileri ona yakın ilgi gösterdiler, onu ve beraberindekileri bir savaş gemisiyle Cebelitârik'a, oradan Tanca'ya gönderdiler. Cebelitârik'ta Fransız yetkilileri yanında İngiliz yöneticilerinden de iyi muamele gördü ve oradan Tanca'ya geçti. Hacca giderken olduğu gibi dönüş yolunda da Merakeş'te ziyaret ettiği Fas Alevî Sultanı Mevlây Abdurrahman b. Hişâm onu çok iyi ağırladı ve kendisine verdiği parayla Fas'tan otuz deve yükü kitap aldı. Beş yıl süren Doğu yolculuğundan memleketine dönünce medresesinde öğretim ve telif faaliyetine devam etti. Bölgede tanınan bu medreseden aralarında Muhammed et-Tihâmî b. Mekî (İbn Rahmûn) el-Hasenî, Sîdî Muhammed b. Muhammed es-Sagîr b. Enbüce et-Tiştî ve Muhammed es-Sâbir et-Tâsedbeyti'nin bulunduğu birçok talebe yetişti. İbn Tuveyrülcenne 2 Ramazan 1265 (22 Temmuz 1849) tarihinde Vâdân'da vefat etti.

Eserleri. 1. Riḥletü'l-münâ ve'l-min-ne. Müellifin, 7 Cemâziyelevvel 1245 (4 Kasım 1829) tarihinde Tiştî'ten yola çıkıp 27 Şâban 1250'de (29 Aralık 1834) Vâdân'a dönerek tamamladığı hac yolculuğu sırasındaki müşahedelerini anlatır. Bu seyahatnâme gerek müellifin tanıştığı şahsiyetleri gerekse uğradığı yerlerde karşılaştığı olayları, ziyaret ettiği evliya kabirlerini, bu ülke ve bölgelerin siyasi ve iktisadi durumunu, fikrî ve dinî hayatını ilk elden anlatması bakımından önem taşır. Kuzey Afrika'da Batı sömürgeciliğinin yayılmaya başladığı bir dönemi yansıtmaları sebebiyle Batılılar'ın da ilgisini çeken eseri Ed. Destaing kısaca tanıtarak bir özeti vermiş ("Notes sur manuscrits arabes de l'Afrique occidentale: no: 15: Et-Tâlib Ahmed Ben Towair el-ganna", *Revue Africaine*, LV [Alger 1911], s. 216-231), H. T. Norris İngilizce'ye tercüme etmiştir (*The Pilgrimage of Ahmed, Son of The Little Bird of Paradise*, Warminster 1977; tercümenin eleştirisi için bk. Ebû'l-Kâsım Sa'dullah, LIV/3 [1399/1979], s. 685-693). Zeyneb bint Tâlib Ahmed, Nevâkişot Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde eseri neşre hazırlamış (1993), Muhammezen b. Ahmed el-Mahbûbî, Rabat V. Muhammed Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi'nde hazırladığı ve dört seyahatnâmeyi incelediği *Edebü'r-riḥle fî bilâdi Şinkîḥ hilâle'l-karneyn es-sâlis 'aşer ve'r-râbî' 'aşer el-hicriyyeyn* adlı yüksek lisans tezinde (1995) seyahatnâmenin tahlilini yapmış, ayrıca eser hakkında çeşitli makaleler yazılmıştır

(meselâ Abdülkâdir Zimâme, "Rihletün mine'l-ğarn 13 h. / 19 m. li-câmi'ihâ ve münşihâ et-Ṭâlib Ahmed b. Ṭuveyri'l-cenne", *Mecelletü'l-bahsi'l-ilmî*, sy. 28 [Rabat 1977], s. 291-304; a.m.f., "Rihletü İbn Ṭuveyri'l-cenne ile'l-Hicâz", *MMMA* [Kahire] XXV/1-2 [1399/1979], s. 169-181; Muhammed el-Mansûr Kelha, "Arzu Kitâbi Ahmed Rihleti b. Ṭuveyri'l-cenne", *el-Menâhil*, VII/17 [Rabat 1400/1980], s. 392-398; Maria Isabel Fierro, "The contact with the West of a Mauritanian traveller: the 'Rihla' of Ibn Ṭuwayr al-Janna [1245/1829-1250/1834]", *Maghreb Review*, XVII/1-2 [London 1992], s. 103-123; Safâ Hulûsî ve Ebû'l-Kâsım Sa'dullah'ın makaleleri için bk. bibl.). **Seyahatnâme Ebû'l-Kâsım Sa'dullah** (Cezayir 1982) ve **Hamâhullah Vüld Sâlim** (Beyrut 2013) tarafından yayımlanmıştır. **2. Târihu İbn Ṭuveyri'l-cenne**. 1070-1258 (1659-1842) yıllarını kapsayan, bölge tarihinin önemli siyasal ve sosyal olaylarının, ilim ve siyaset alanında tanınmış şahsiyetlerin doğum ve ölüm tarihlerinin yıl sırasına göre kaydedildiği bir risâledir (nşr. Seyyid Ahmed b. Ahmed Sâlim, Rabat 1995). **3. Feyzü'l-mennân fi'r-red 'alâ mübtedi'ati hâze'z-zamân**. Haccdan dönerken Libya'nın Berka şehrinde halktan bazılarının isteği üzerine Mu'tezile'ye reddiye olarak yazılan risâlede Hulûliyye fikrine sahip tasavvuf ehlin-den bazı kimselerin Allah'ı gördükleri, Hz. Peygamber'in zikir meclislerine katıldıkları şeklindeki iddiaları eleştirilmiştir (Nevâki-şot, el-Ma'hedü'l-Mûritânî li'l-bahsi'l-ilmî Ktp., nr. 422; Rabat Umumi Ktp., nr. 1083; Rabat Kraliyet Ktp., nr. 406). Müellifin yazma nüshalarının bulunduğu kaydedilen diğer başlıca eserleri de şunlardır: *Kitâb fi't-Tevhîd* (Tâlib Cedv el-Gallâvî'nin akaide dair görüşlerini açıklamıştır); *el-Ecvibetü'l-mufhimetü's-şâfiye li-küllü müte'annitin kâfiye* (fıkıh, kelâm, nahiv ve sarfa dair on dört meseleyi ihtiva eder); *Risâle fi'r-red 'ale'r-Risâleti'l-Gallâviyye* (Sîdî Muhammed b. Muhtâr el-Küntî'nin risâlesine reddiye olarak yazılmıştır); *Naẓm fi'l-manṭık; İhtişâr li-Naẓmi İbn Şakrûn fi't-ṭib*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Tuveyrülçenne, *Târih* (nşr. Seyyid Ahmed b. Ahmed Sâlim), Rabat 1995, neşredenin girişi, s. 5-9, 25-36; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delilü mü'errihi'l-Mağribi'l-ağşâ*, Dârülbeyzâ 1965, II, 491; Abbas b. İbrâhîm, *el-İlâm*, III, 260-262; Halîl en-Nahvî, *Bilâdu Şinķîl: el-Menâre ve'r-ribât*, Tunus 1987, s. 519; Menûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabiyye li-târihi'l-Mağrib*, Muhammediye 1410/1989, II, 51-52; Ebû'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâ'iri's-sekâfi*, Beyrut 1998, II, 131; V,

570, 571, 577; a.m.f., "et-Ta'rif ve'n-nağd ḥavle Rihleti İbn Ṭuveyrülçenne", *MMLADm.*, LIV/3 (1399/1979), s. 685-693; Hamâhullah Vüld Sâlim, *Hüccâc ve muhâcirün: 'Ulemâ'ü bilâdi Şinķîl (Mûritânî) fi'l-bilâdi'l-'Arabiyye ve Türkîyâ*, Beyrut 1433/2012, s. 83-87; Safâ Hulûsî, "Kittâbü Hacceti Ahmed b. Ṭuveyrülçenne: Terce-me ve taḥkîk H. T. Norris", *MMLADm.*, LIII/3 (1398/1978), s. 665-667; Abdülkâdir Zimâme, "Rihletü İbn Ṭuveyrülçenne ile'l-Hicâz", *MMMA* (Kahire), XXV/1-2 (1399/1979), s. 169-181; M. Vüld Muhammezin, "İbn Ṭuveyrülçenne, et-Ṭâlib Ahmed", *Mv.AU*, XIX, 280-283.

AHMET ÖZEL

İBN VELLÂD

(ابن ولاد)

Ebû'l-Abbâs Ahmed
b. Muhammed b. Velid (Vellâd)
et-Temîmî el-Misrî
(ö. 332/944)

Arap dil âlimi.

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Benî Temîm kabilesinden Basra asıllı bir aileden gelmektedir. Dedesi Velid b. Muhammed "Vellâd" lakabıyla tanınmış olup oğlu ile torunu da bu lakapla anılmıştır. Dedesi Basra'da Halîl b. Ahmed'den ders almış ve Kahire'de onun tarihi üzere dil dersleri vermiştir. İbn Vellâd, Rü'be b. Accâc et-Temîmî'nin Basra'da dedesinin yanına gidip şiir okuduğunu, Rü'be'nin divanının dedesi ve ondan da babasının rivayetiyle kendisine ulaştığını kaydeder (İbnü'l-Kiftî, I, 134). Kahire'de Müberred'in talebesi Ebû Ali Ahmed b. Ca'fer ed-Dineverî ve Mahmûd b. Hassân en-Nahvî'den ders alan babası da Bağdat'ta Müberred ve Sa'leb'in ders halkalarında tahsilini tamamladıktan sonra döndüğü Kahire'de birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bağdat'ta Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını Müberred'den okumuş, onun nüshasından istinsah edip Mısır'a götürdüğü eserin nüshası vefatından sonra oğlu Ebû'l-Abbâs Ahmed'e intikal etmiştir. Ebû'l-Abbâs da ilk eğitimini babasından alıp Sîbeveyhi'nin kitabını ondan okuduktan sonra Irak'a giderek Ebû Ca'fer en-Nehhâs ile birlikte Müberred'in talebesi Ebû İshak ez-Zeccâc'ın ders halkasına katıldı ve ondan *el-Kitâb*'ı tekrar okudu. Zeccâc'ın bazı konularda İbn Vellâd'a sorular sorup aldığı cevaplardan istifade ettiği ve Nehhâs gibi diğer talebelerine onu üstün tuttuğu kaydedilir. Ebû Ca'fer Ahmed b. Rüstem et-Taberî gibi diğer bazı nahiv âlimlerinden de ilim tahsil ettikten sonra Kahire'ye dönen İbn Vellâd, Ebû Ca'fer en-Nehhâs ile birlikte Mısır'ın önde gelen dil âlimlerinden biri olarak vefatına kadar

öğretimle meşgul oldu. Kaynaklarda bu iki âlim arasında geçen ilmi münazara hakkında bilgi verilir (Zübeydî, s. 238; Safedî, VIII, 101). İbn Vellâd'ın talebelerinden Fazlullah b. Saîd el-Keznî ve Münzir b. Saîd el-Bellûtî'nin adları anılır. Onun 302 (914-15) yılında vefat ettiğine dair Yâkût ile Safedî'nin kayıtları istinsah hatası vb. sebeplerden kaynaklanmıştır. Zira her ikisinin de atıfta bulunduğu Zübeydî bu tarihi doğru olarak 332 şeklinde verir.

Eserleri. 1. *el-Maḥşûr ve'l-memdûd*.

Bir mukaddime ile iki bölümden oluşan eserin mukaddimesinde izlediği tertip hakkında bilgi veren müellif, Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*'inde aranan bir kelimeyi ancak ileri derecede dil bilgisine sahip olanların bulabileceğini, kendisinin ise alfabetik sıralamayı uyguladığını belirtir, ardından da maksûr ve memdûdun tanımı ve mahiyeti hakkında kısaca bilgi verir. Eserin ilk bölümü bir sözlük niteliğinde olup her harfe ayrılan kısımda o harfe başlayan semâî maksûr ve memdûd kelimeler kaydedilerek mânaları verilir, ikinci bölümde ise kıyasî maksûr ve memdûd kelimelerin yapısına dair tanım ve açıklamalar yapılır. Gerek maksûr ve memdûdla ilgili son derece dikkatli tanım ve tasnifler yapması, gerekse bu türde ilk defa uygulanan alfabetik sıralamasıyla faydalanma kolaylığı sağlaması açısından önem taşıyan eser çok sayıda kelime ve şahid ihtiva etmesi bakımından konuyla ilgili belli başlı kaynaklar arasında yer almış ve sonraki eserlere malzeme sağlamıştır (eserle ilgili ayrıntılı bir tahlil ve değerlendirmeye için bk. Ahmed Nasîf Câsim, tür. yer.). İbn Vellâd'ın çağdaşlarından Ali b. Hamza el-Basrî, *Kitâbü'r-Red 'alâ İbn Vellâd fi'l-Maḥşûr ve'l-memdûd* adlı bir eser kaleme almıştır; Yâkût el-Hamevî, bunu ve Basrî'nin tanınmış diğer yedi âlime yazdığı reddiyyeyi Kahire'de gördüğünü yazar (*Mu'cemü'l-üdebâ'*, XIII, 209). Basrî bu âlimlere yönelttiği eleştirileri *et-Tenbîhât 'alâ aḡlâṭi'r-ruvât* adlı eserinde de bir araya getirmiş olup İbn Vellâd'la ilgili bölümde zikrettiği *el-Müstedrek 'alâ Kitâbi'l-Maḥşûr ve'l-memdûd* (Ali b. Hamza, neşredenin girişi, s. 18, 19) Yâkût'un işaret ettiği eserle aynı olmalıdır. İlmî neşri önce Paul Brönnle tarafından gerçekleştirilen *el-Maḥşûr ve'l-memdûd* (Leiden 1900) daha sonra Muhammed Bedreddin en-Na'sânî el-Halebî'nin tashihiyle yayımlanmış (Kahire 1326), ardından İbrâhîm Muhammed Abdullah eseri yeniden neşretmiştir (Dimaşk 2008). Hâlid b. Muhammed b. Süleyman el-Cum'a, İmam